

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ-Нью-Йорк
2004

Людмила ЛИНЮК (Чернігів)

ВИДАННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ В. В. ТАРНОВСЬКОГО 2002 РОКУ

Тематика науково-дослідних робіт, видавнича діяльність музею у 2002 р. визначались, головним чином, підготовкою і святкуванням 100-річчя відкриття у Чернігові Музею українських старожитностей В. В. Тарновського, який сьогодні є найвагомішою частиною і окрасою Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського.

Ювілей сприяв виданню другого і третього випусків збірника наукових праць “Скарбниця української культури”¹. Як і перший², вони є результатом співпраці музею з Чернігівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Але, на відміну від першого, в них наявний науково-довідковий апарат та ілюстрації. До видань увійшли розвідки з історії музею, огляди і каталоги – результати атрибуції музейних колекцій, історико-краєзнавчі та історико-біографічні нариси.

Другий випуск містить 14 публікацій, підготовлених співробітниками музею, та 2 – викладачами Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Характеристику документів родини Тарновських, які зберігаються в Державному архіві Чернігівської області, та розповідь про нащадків славного роду, які нині мешкають у багатьох країнах світу, подали Л. Линюк і Т. Журавльова. Історію заснування Музею українських старожитностей В. Тарновського мовою документів прослідкувала С. Половнікова. Висвітленню таких напрямків діяльності музейних працівників, як участь у розвитку краєзнавства у 20 – 30-х роках ХХ ст., дослід-

¹ Скарбниця української культури: Зб. наук. пр. / Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського, Чернігівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Редкол. О. Б. Коваленко (голова) та ін. – Чернігів, 2002. – Вип. 2. – 140 с.; Вип. 3. – 170 с.

² Скарбниця української культури: Мат-ли ювілейної наук. конференції, присвяченої 100-річчю Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського, Сектор польової археографії Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Редкол. М. О. Рудько (голова), О. Б. Коваленко (відп. ред.) та ін. – Чернігів, 1996. – 128 с.

женні та охороні пам'яток археології присвячені статті В. Ткаченка, Л. Ситої, Л. Яснорської.

Переважає більшість матеріалів цього випуску пов'язана з музейними колекціями.

Загальна характеристика архівної групи, яка нараховує майже 46 тисяч документів XVI–XXI ст., зроблена І. Ситим. Вона репрезентує архіви державних установ, органів самоврядування, громадських організацій, документи політичних партій, сімейні архіви старшинських і поміщицьких родів, матеріали діячів культури і науки, понад 300 рукописних книг і 266 кирилических стародруків, 156 гетьманських універсалів, періодики XIX – першої половини XX ст. тощо. Багатий сфрагістичний матеріал цієї колекції був використаний І. Ситим для кандидатської дисертації “Козацькі печатки Гетьманщини (середина XVII–XVIII ст.)”, яку він захистив у грудні 2002 р. в Інституті української археографії та джерелознавства. Це перше наукове дослідження такого рівня, здійснене співробітником нашого музею на основі музейного зібрання.

Сімнадцять листів Ганни Барвінок до засновника Музею українських старожитностей – В. В. Тарновського із архівної збірки музею опрацювала Н. Населевець. Добірка місцевих газет 1918 р. дала змогу С. Сергєєвій не тільки висвітлити події на Чернігівщині за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського, але й виправити неточність, допущену в енциклопедичному довіднику “Чернігівщина”, щодо часу видання “Черниговской земской газеты”³.

Огляд колекцій археологічних знахідок з розкопок Чернігова В. А. Богушевичем (1947–1953 рр.) здійснений В. Мудрицькою та О. Черненко, музичних інструментів – Л. Ларіоновою, виробів гданських ювелірів – Г. Арендар. Вміщені також каталог вибіячених тканин XVII–XX ст., укладений В. Зайченко, та перша частина каталогу наперсних хрестів – упорядник І. Светашова. Бісерні вишивки як складова частина культурного життя дворянських маєтків Чернігівщини кінця XVIII – першої половини XIX ст., в тому числі і славнозвісної Качанівки, стали темою дослідження І. Штанкіної.

Вихідною точкою розвідки О. Ісаєнко про життєвий шлях і військову кар'єру уродженця Чернігова генерал-ад'ютанта М. П. Ліневича (1838–1908) став альбом, присвячений 10-річчю російсько-японської війни, представлений в експозиції музею.

До третьої книжки “Скарбниці...” включено матеріали наукової конференції “Музей українських старожитностей В. В. Тарновського як явище української культури”. Тому коло її авторів не тільки більше, але й ширше за географією. До збірника увійшли матеріали, підготовлені науковцями і краєзнавцями Дніпропетровська, Житомира, Києва, Кривого Рогу, Львова, Полтави, Чернігівщини.

Представникам різних гілок і поколінь роду Тарновських, їхній громадській і культурницькій діяльності присвячені публікації “В. В. Тарновський-

³ Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 934.

старший – викладач Житомирської гімназії” (Г. Мокрицького), “В. В. Тарновський-молодший – почесний член Товариства “Просвіта” у Львові” (А. Надопти), “Джерела з історії дворянського роду Тарновських у Державному архіві Полтавської області” (З. Яненко), “В. В. Тарновський у дзеркалі образотворчого мистецтва” (Р. Міщенко), “Варвара Павлівна Тарновська” та “Воля на Ромодані” Овксентія Тарновського” (Н. Товстоляк).

Автор останньої – колишня співробітниця історико-культурного заповідника “Качанівка” – віднайшла у фондах Роменського краєзнавчого музею цікавий рукописний збірник. До нього увійшли два віршованих оповідання О. Тарновського та декілька віршів інших авторів. Перший твір має авторську назву “Малоросійськіє стихотворенія. Сочіненія Авксентія Тарновскаго в дороге в Москву и обратно 1854 года августа 6 дня”. У передмові, вказуючи на причину, що змусила його вдатися до творчості, О. Тарновський пише:

“Московських книжок єсть довольно:
Так як води у морі – повно,
А наших же книгопродавці
Цураються держати в лавці.
Мабуть скупа на їх казна,
Або ж не всяке мову зна.
До того ж діла нам не має,
Чи хто чита, чи не читає,
А ми сами для себе пишем,
Бо тим живем, на те ми дишем...
...І знає те, що ми не звіри,
А одной із Москвою віри.
Що в нас церкві єсть і ікони,
І сами ж ті, що в них, закони,
А тільки разлиця здорова
У тим, що наша інша мова”⁴.

Друге оповідання О. Тарновського – “Воля на Ромодані” пов’язане із селянською реформою 1861 р. Аналіз творів Н. Товстоляк підкріплює розлогіми цитатами. Учасники конференції були одностайні в тому, що оповідання О. Тарновського необхідно видати повністю, з коментарями.

Осібнo в цьому ряду стоїть розповідь правнука В. В. Тарновського-молодшого – А. Каплера, який нині живе у Німеччині. Хоча викладені ним факти не завжди мають документальне підтвердження, але, на погляд упорядників збірника, цей матеріал цікавий саме своїм суб’єктивізмом, до того ж, він гарно проілюстрований фотографіями із сімейного альбому. Крім того, спогади А. Каплера і мемуари його матері – Тетяни Василівни Тарновської започаткували новий напрям дослідницької роботи музею – пошук документальних свідчень про виступи на оперних сценах сина Тарновського-молодшого, діда А. Каплера – Василя Васильовича Тарновського.

⁴ Скарбниця української культури. – Вип. 3. – С. 18.

Стосунки Тарновських з такими діячами культури, як М. В. Гоголь, О. М. Лазаревський, подружжя Кулішів, знайшли відображення у публікаціях С. Половнікової, О. Петренко, Ю. Кулініча, П. Пирога і О. Михайлова, Л. Зеленської.

Окремі аспекти формування унікального зібрання Тарновського, в тому числі Шевченкіани, створення у Чернігові музею українських старожитностей висвітлені В. Судак, В. Яцюком, Т. Чуйко, О. Черненко, О. Рахном, Т. Журавльовою.

Хранитель архівної групи фондів Чернігівського історичного музею І. Ситий представив “Мазепину книгу” – збірник документів з колекції В. В. Тарновського. Він містить опис Батурина, сіл, що підпорядковувалися Батуринській ратуші, інших населених пунктів та угідь, які раніше належали І. С. Мазепі. Описи складені у січні–лютому 1726 р. На думку дослідника, у музеї зберігається оригінал, перший примірник матеріалів ревізії, проведеної згідно з указом Катерини I від 3 грудня 1725 р.

Аналізуючи папери родини Полетик, які зберігаються в Чернігівському історичному музеї ім. В. Тарновського, Т. Литвинова робить висновок, “що за наповненістю різноманітними матеріалами, інформативністю, хронологічним охопленням... дана колекція є однією з найкращих і представляє широкі можливості для дослідження будь-яких аспектів ще так мало вивченої історії Лівобережжя XVIII–XIX ст.”⁵

Автори допису “Документ з колекції В. Тарновського як джерело вивчення історії Емського указу 1876 р.” Н. Населевець та О. Ісаєнко, в якому йдеться про статтю Б. Грінченка “Зачем?”, опубліковану 1898 р. в “Санкт-Петербуржских ведомостях” за № 297, звертають увагу на те, що в сучасній бібліографії творів письменника стаття не згадується.

Вже декілька років займаються опрацюванням розпорошеного по багатьох сховищах архіву відомого українського громадсько-політичного і культурного діяча І. Л. Шрага Т. Демченко та В. Онищенко. До третього випуску збірника вони підготували характеристику епістолярної спадщини цієї непересічної особистості: з-поміж 1077 документів фонду Шрага в Чернігівському історичному музеї зберігаються листи за 1889–1919 рр. 336 кореспондентів, прізвища 102 з яких ще потребують розшифрування.

Серед публікацій, присвячених аналізу музейних зібрань або окремих пам’яток, також повідомлення А. Адруга, Г. Арендар, С. Бушака, В. Коноваленко, І. Светашової.

У різні роки директорами Музею українських старожитностей В. В. Тарновського були В. Л. Модзалевський та І. Г. Рашевський. Сімнадцять листів учителя і краєзнавця С. А. Гатцука до В. Л. Модзалевського, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, оприлюднили О. Коваленко та Л. Ясновська. А каталог творів художника І. Рашевського уклала головний хранитель Національного музею українського образотворчого мистецтва Г. Белікова.

⁵ Там само. – С. 110.

Невелика розвідка молодої дослідниці О. Оніщенко присвячена Олені Чудновській – доньці І. Л. Шрага. У 1919–1922 рр. вона обіймала посаду завідувачки Музею поміщицького побуту і мистецтв (3-го радянського музею), що у 1925 р. увійшов до складу Чернігівського державного музею.

Про долю краєзнавця з Ічнянщини, члена Чернігівської губернської архівної комісії К. І. Самбурського написав його земляк, а нині киянин – В. Балабай. Співпраця з Володимиром Івановичем принесла музеєві крім того цікаві експонати, які стосуються громадського і культурного життя України, і зокрема Ічнянщини, першої третини ХХ ст. Серед них – і оригінал листа В. Г. Короленка до М. Л. Балабай.

Тож, як бачимо, матеріали, які увійшли до збірника “Скарбниця української культури”, досить різнопланові як за тематикою, так і за рівнем наукового аналізу і узагальнення, хоча всі вони так чи інакше пов’язані з історією Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського та його колекціями. Упорядники сподіваються, що і серйозні науковці, і популяризатори історії, і просто допитливі читачі знайдуть тут цікаву і корисну інформацію.

Ще одне музейне видання 2002 року – книга “До тебе прихильна, дарма, що кавалергард” (листи Є. І. Милорадович до Г. О. Милорадовича)⁶ – приурочене одразу до двох ювілеїв: вже згадуваного 100-річчя відкриття Музею В. В. Тарновського та 170-річчя від дня народження Є. І. Милорадович (1832–1890). Героїня книги – активна українська громадська діячка, донька засновника Тростянецького дендропарку І. М. Скоропадського, тітка гетьмана Української Держави П. П. Скоропадського, троюрідна сестра В. В. Тарновського-молодшого. На жаль, про цю неординарну жінку, як і про багатьох інших “провінційних” працівників української справи, відомо дуже мало. Можливо, ця невелика за обсягом книга, що є даниною пам’яті Є. І. Милорадович, розширить перелік імен, які називають, згадуючи учасників українського національного руху ХІХ ст. Це, на нашу думку, тим більш актуально, що мова йде саме про жінку, адже когорта героїнь в українській історії надто мала.

Адресат Єлизавети Іванівни – племінник її чоловіка Григорій Олександрович Милорадович (1839–1905) – постать достатньо відома в українській історичній науці. Історик, археограф, дослідник генеалогії українського дворянства, голова Чернігівської губернської вченої архівної комісії, він полишив по собі чималу спадщину від невеликих газетних нотаток краєзнавчого характеру до ґрунтовних наукових праць, як-от: “Родословная книга Черниговского дворянства”, “Материалы для истории Южной России”, факсимільне видання “Любецького синодика” тощо.

Упорядкувала листи завідувач відділу музею ім. Тарновського С. Половнікова. У передмові, написаній у співавторстві із завідуючим Чернігівським

⁶ “До тебе прихильна, дарма, що кавалергард”: Листи Є. І. Милорадович до Г. О. Милорадовича (1860–1865) / Упор. С. О. Половнікова; Відп. ред. О. Б. Коваленко. – Чернігів, 2002. – 104 с.

відділенням Інституту археографії та джерелознавства О. Коваленком, наводяться біографічні дані адресанта і адресата та загальна характеристика листів. Пропонована праця – це частина наукового дослідження великого масиву документів архіву Милорадовичів, яким автори книги займаються протягом останніх років.

Отже, двадцять листів, написаних у 1860–1865 роках освіченою, енергійною, нещасливою у шлюбі жінкою коханому чоловікові. А в них – влучні, дотепні, інколи в'їдливі характеристики подій, політичних і громадських діячів – українських, російських, європейських; роздуми про моральні обов'язки українського панства, інформація про конкретні справи і ще багато тих деталей, які передають дух епохи, оживляють історію, перетворюючи її з мертвої схеми на сповнене динаміки, радості і страждань життя наших предків. Щоб не бути голослівними, звернімося до листів: “Физиономии некоторых дворян вытягиваются, и я считаю это верным предвестником скорой реформы, основываясь на выводе, что чувство самосохранения, будучи развито у животных, должно быть у дворян, которые чувствуют, что скоро, скоро придется им проститься с антропофагией крепостного права” (лист від 1 листопада 1860 р.); “Очень обрадовала меня возможность твоего утверждения в попечители; и не одно эгоистическое чувство одушевляет меня, а глубокое убеждение, что истинное назначение потомка Полуботка, быть полезным человечеству, а не потешать Романовское отродье” (лист від 26 листопада 1860 р.); “Историю Малороссии, если напишу, то... хочу сократиться донельзя и выпукло выставить все поэтические стороны нашего славного народа и рыцарство их героев. Полуботок, конечно, составит одно из главных украшений нашей истории” (лист від 20 грудня 1860 р.); “Ты поговаривашь даже о Кавказе! Но это желание мне дико. Я понимаю для пылкой души некоторую прелесть в опасности, понимаю наконец развитое честолюбие, внушающее желание получать награды. Война за свободы, война для защиты отечества против нападка сильного врага – все это дело святое; но отымать у несчастных черкес свободу, их единственное достоинство, раздражать их, чтобы искать право, защищаясь, быть награжденным, все это варварство, недостойное тебя, мой друг” (лист від 24 січня 1861 р.).

Книга вийшла коштом спонсора – ВАТ “ЧеЗаРа” (Чернігівський завод радіоприладів). Крім того, у 2002 р. музей видав за фінансової підтримки чернігівських підприємців ілюстрований повноколірний буклет “Немеркнучий світ давнини”⁷, але це радше рекламна продукція, розрахована на екскурсантів, гостей музею.

⁷ *Половнікова С.* Немеркнучий світ давнини: Старожитності Василя Тарновського у Чернігівському історичному музеї / Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського. – [Чернігів; К., 2002.] – 10 с., іл.